

ZA CANKARJEVO PODOBO

IVO BRNČIĆ

»Ivan Cankar... je objektivni historičen pojav, in naša naloga je, da vsebino tega pojava doženemo, brez ozira na to, kako se prilega ocenjevanju individua ali časa.«

(Izidor Cankar, Zbrani spisi, zv. XIV., str. VII—VIII.)

ŠE ena uganka je ostala nerešena: kaj je hotel prav za prav dokazati urednik, ko je obsodil »Hlapca Jerneja«? Je hotel nemara trditi, da je povest »z idejnega stališča nedomišljena« zategadelj, ker je bil Cankar premalo dosleden marksist? Osumiti urednika takšne misli bi ne bilo samó čudno — absurdno bi bilo. In vendar je vrstni red izjav tak: urednik primerja idejno vsebino povesti z marksizmom ter ji potlej, ko se po njegovem izkaže, da je to »slabo razumljen ter docela pokvarjen marxizem«, napiše spričevalo, češ da je »kot sociološka kritika življenja nezadostna«. Znabiti pa meni urednik, da je »Hlapec Jernej« kratko in malo zavoljo svojega marksizma vreden obsodbe? Ali zakaj vruga bi bilo treba v tem primeru tako krčevito stikati za dokazi, da je to baje pokvarjen marksizem? — Odkod neki ta paradoks?

Vendar zadeva ni tako hudo brezupna. Kajti ključ za to skrivnost in sploh za celotni problem te operacije Ivana Cankarja je dal urednik sam, ko je v XI. zvezku na str. XI ob nekih Cankarjevih že navedenih besedah iz predavanja »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« zapisal: »Tu izpovedani nazor, izvirajoč iz osnovne napake marxizma (podčrtal I. B.), je bil izjava discipliniranega predavatelja stranke, a ni bil v skladu z vsem ostalim mišljenjem Ivana Cankarja...« Mnenje, da boleha dialektični materializem na neki »osnovni napaki«, je kakopak vprašanje prepričanja in ni samo po sebi še nič graje vrednega. Vsa stvar pa postane dokaj bolj kočljiva spričo nekaterih značilnih posebnosti urednikove metodologije, ki vnovič postavijo bralca pred mučna ugibanja o njegovih pravih nakanah. Če je namreč ob »Hlapcu Jerneju« in ob omenjenem predavanju v resnici šlo za dognanje, v kolikšni meri je Cankar v teh dveh »marxističnih« delih obvladal nazor, ki ga je izpovedoval — tedaj bi bilo treba nepristransnemu raziskovalcu edinole primerjati Cankarjeve izjave s tezami marksizma in resnica bi se izpričala sama. Primerjati dve stvari glede njihove istovetnosti ali sorodnosti, to pomeni, postaviti ju drugo poleg druge brez vsakršnih naprejšnjih nagnjenj ali zoprnosti do ene ali druge strani, biti torej zgolj neprizadet opazovalec njihovih medsebojnih razmerij in ne hkrati njihov ocenjevalec. Primerjati pa Cankarjevo miselnost z ideologijo marksizma ter v isti sapi zoper ves objektivni namen in objektivne potrebe takega posla vriniti v primerjavo svoje osebno stališče, to je, obsodbo ene izmed udeležениh strani, in vrhu tega še pavšalno obsodbo, ki jo meni nič tebi nič navržeš z enim samim stavkom — to so vsekako zelo izvirne metode; jasno pa je tudi, da mora táko početje prav tako šepati v svojih rezultatih o

Ivanu Cankarju, kakor utegne vzbuditi v človeku neprijetno slutnjo, ali se za vsemi temi orakeljskimi nejasnostmi morebiti ne skriva neko hotenje, ki mu za objektivno resnico prav za prav sploh ni mar... A zadeva postane še hujša in otipljivejša, če človeka načne vprašanje, kakšna je tista »osnovna napaka«, ki jo urednik pripisuje »marxizmu«. Izidor Cankar je to razložil v istem (XI.) zvezku na str. X, kjer je zapisal, da je Ivan Cankar formuliral s to napako obremenjene trditve »v zmislu teze o gospodarskih zakonih, ki da izključno (podčrtal I. B.) vladajo naš gospodarski in hkrati duhovni svet...« Na tem mestu še ni treba podrobno razpravljati o tem, kako zelo — še več: kako popolnoma, kako bistveno napačna je ta urednikova rekonstrukcija marksizma. Za sedaj naj zadostuje ugotovitev tega dejstva. Značilnost pa, da urednik trdi (primer »Hlapca Jerneja«), da je to delo »nezadostno« zategadelj, ker bi naj bilo menda izraz »nedomišljenega« socializma, toda hoče v resnici čisto nekaj drugega ter vsega tega ne dela v interesu dejanskega stanja stvari, temveč v interesu stremljenja, diskreditirati za vsako ceno Cankarjev socializem; — da podtakne (primer predavanja »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura«) neki ideologiji trditev, ki ni morda le nerodna obnovitev njenih tez, marveč nasprotuje njenim najosnovnejšim nazorom in načelom, potlej pa to lastno iznajdbo proglasi za njeno »osnovno napako« — vse to pojasnjuje vzročno in razvojno vsa njegova zamotana popotovanja skozi čedalje neprehodnejšo goščo Cankarjeve idejne problematike, vso njegovo dvojno igro, vsa njegova zapletanja v protislovja — in tudi nujnost, da se je moral naposled zateči k nasilnim dejanjem.

A pred tem poglavjem je treba resnici na ljubo povedati, da urednik golega dejstva Cankarjeve socialistične usmerjenosti ne taji. Že v XI. zvezku ugotavlja, da ni Cankarjev sklep, sprejeti kandidaturu socialno-demokratske stranke, »nič presenetljivega« (str. VI), da »mu je volja do političnega dela organsko zrasla iz duše« (ibid.) in da »je njegova pot mogla voditi le v socialno demokracijo« (z dostavkom: »čeprav mu je dosledni marxizem v resnici bil tuj«; str. XIV). »Ivan Cankar ni samo član socialno-demokratske stranke izza l. 1907.«, piše urednik v XIII. zvezku, »on je od vsega početka socialistično usmerjen. Že... v ‚Vinjetah‘, ki jih je značilno datiral z dnem 1. maja 1899, napoveduje socialni prevrat, ki mora priti: (citat)... V poznejših leposlovnih spisih je njegova proletarska miselnost neštetokrat izpričana, l. 1906. pa jo izpoveduje zopet naravnost, ne v pesniških prilikah... ter napoveduje ‚poslednjo revolucijo‘...« (str. VI.) Po podrobni analizi socialističnih idejnih sestavin v knjigi »Za križem« pravi urednik: »To je pravi socializem...; to ni zgolj občutljivost za socialno krivico, ki jo ima vsako нравno bitje, in tudi ne samo volja pomagati siromaku ter morda reformatorsko poseči v sedanje socialno stanje, marveč želja po popolnem, revolucionarnem prevratu, po katerem bi se tako grozotne krivice sploh ne mogle goditi več. On odklanja mila sredstva družabne obnove, priporočana od konservativnih socialnih reformatorjev...« (str. VII—VIII.)

Po vsem tem bi človek sodil, da je imel urednik najboljše namene

in mu je edino spodletel poskus, da bi dejstvo Cankarjevega socializma uravnotežil z dejstvom njegovega idealističnega življenjskega občutja (iz katerega izvaja njegovo katolištvo). Tudi urednikova poslednja izjava o Cankarjevem socializmu, da je bil namreč »socialist... do konca, pravoveren marxist nikoli, tudi tedaj ne, kadar je mislil, da je, a bil je član stranke« (XIX. zv., str. X) — izjava, ki bi naj bila očitno nekakšna končna formula za likvidacijo tega vprašanja, bi utegnila vzbuditi iluzijo o urednikovi volji do nepristranosti, če bi ne ostala v okviru celotne zgrešenosti njegovega ravnanja s socialistom Cankarjem zgolj verbalna, a ne dejanska rešitev. Zakaj kljub priznavanju tako in tako neutajljivega dejstva Cankarjeve socialistične usmerjenosti izpodbadajo čedalje hujše dvome v urednikovo objektivnost nekateri njegovi nasilni postopki, ki jim je težje najti opravičilo kakor pa razlago. Že v XI. zvezku je Izidor Cankar zapisal: »V pesnikovem delu se njegova strankarsko-politična opredeljenost ni nikjer (!) pojavila, razen (!) v povesti ‚Hlapec Jernej‘ ter v predavanju ‚Slovensko ljudstvo in slovenska kultura‘, kar je oboje nastalo v volivnem letu 1907., če ne prištejemo sem morda (!) še avtobiografske črtice ‚Kako sem postal socialist‘ iz l. 1913.« (str. VII.) Predvsem se ta izjava nič kaj ne strinja z zgoraj navedenimi urednikovimi izvajanji — kakor je sploh zanimivo opazovati, kako redno in nujno se je Izidor Cankar razkrojil v dva med sabo pobijajoča se urednika, kadarkoli je trčil ob dejstva, katerih resničnost se je sama po sebi uveljavila tako dosledno, da ji celó doslednost njegovih stremljenj ni bila kos. Drugič vzbuja pomisleke tista značilna pogojnost glede sončno jasne opredeljenosti črtice »Kako sem postal socialist«. Tretjič je nerazumljivo, kako more nekdo, ki je Zbrane spise sam uredil, nenadejavši izgubiti spomin ter na vsem lepem skrčiti Cankarjev »socialistični« opus na bore tri dela, dasi je sam obširno pisal o socializmu knjige »Za križem« in čeprav je šlo skozi njegove roke v tisk lepo število tekstov, ki so s Cankarjevo politično usmerjenostjo natanko toliko povezani kakor ti trije izbrani spisi, ki sta jim bila blagohotno priznana eksistenca in poreklo.⁵

V slepi zvestobi — ne: v nestrpni zaverovanosti v svojo fiksno idejo, da Cankar »nasiljuje sebe in marxistično doktrino, ko poskuša biti dogmatično korekten socialist« (XIII. zv., str. VIII; — dočim je na drugi strani njegovo ohlapno razmerje do katoliške dogmatike kajpada neprimerno manj spotikljivo) — ni zamudil Izidor Cankar prav nobene priložnosti, ni pustil neizkoriščene celó nobene stilistične možnosti, da ne bi diplomatsko agitiral za svoje zaničljivo vrednotenje Cankarjevega socializma. Kadar pa ni šlo drugače — kar se mora kajpak precejkrat zgoditi, če si je človek v laseh s stvarmi, kakršne so —, si je take priložnosti kratko in malo ustvaril sam. Ustvarjal

⁵ Na pr. (poleg že omenjenih del): Kristusova procesija; Dunajsko pismo; Lepa naša domovina; Strahovi; politični članki v »Rdečem praporu«; Trnovska procesija; Blage duše; Ulica umirajočih; Krivica; Legenda o Kristusovi suknji; Predmestje; Pisma Jeremijeve; odlomki iz Bele krizanteme; Očiščenje in pomlajenje; Slovenska kultura, vojna in delavstvo.

si jih je celó od zvezka do zvezka zmerom hlastneje in pogosteje, vedno brezobzirneje, s čedalje večjo samozavestjo, s čedalje bolj trdno preverjenostjo, da je to, kar počne, že nekaj samoumevnega. Razvojna linija te njegove rastoče avtosugestije kaže z osupljivo nazornostjo, kako pomeni izguba oblasti nad samim seboj izgubo oblasti nad stvarnimi dejstvi in narobe. »Do spomladi 1909 je Ivan Cankar še poskušal (!) izpovedovati načela historičnega materializma pri presojanju slovenskih kulturnih vprašanj,« izjavlja Izidor Cankar (XVI. zv., str. VIII). In vendar je Cankar še l. 1913. napisal črtico »Kako sem postal socialist«, v kateri je vsaj načel prenekatero »slovensko kulturno vprašanje«, in vendar je »Belo krizantemo«, ki vsaj ponekod nesporno razodeva historično-materialistično »presojanje« takih vprašanj, »končal... maja 1910« (kakor je ugotovil Izidor Cankar sam, XVI. zv., str. 337), in vendar nosi predavanje »Slovenska kultura, vojna in delavstvo« letnico 1918! A zavoljo teh in podobnih reči si urednik po vsem videzu ne dela preglavic; zakaj če je bil Cankarjev »marxizem« »slabo razumljen ter docela pokvarjen«, »nedomišljen, krivo razumljen, poln notranjih nasprotij«, »površno prevzet, nedoživljen«, je po urednikovem mnenju kajpak logično, možno in celó nujno, da se, »čeprav ostaja pesnik še nadalje socialist, po l. 1909. pri njem ne pojavlja več« (ibid., str. X) — pa naj pričajo dejstva in magari celó datumi karkoli.

Ne, tu ne gre več za čisto razumljive slabosti človeške nature. Tu gre za sistematično realizirano stremljenje, ki postavlja pred nas vprašanje o tisti zavesti odgovornosti, ki bi se morala pri zgodovinsko pomembnem delu, kakršna je ureditev Cankarjevih Zbranih spisov, izražati v obliki fanatične resnicoljubnosti, to se pravi: popolne, znanstvene pokornosti objektivnemu stanju stvari. Ali ta zavest je očitno sila relativna reč. Kajti kako bi se sicer moglo primeriti, da se sklicuje nanjo nihče drugi kakor sam urednik? Ko gre namreč za problem Cankarjeve vere v »drugo življenje« in v »vstajenje in poveličanje«, poudarja Izidor Cankar svečano: »Nespametno bi bilo misliti, da se Ivan Cankar tolikokrat zgolj lehkomišelnost igra z odgovorom na ta zadnja vprašanja človekovega bitja, da zgolj lepo besediči, ko se bavi s temi najtežjimi nalogami človekove misli; to so dejansko rezultati njegovega osebnega čuvstvovanja in umovanja...« (XIV., zv., str. VII.) In vendar se ob stalni nerazpoloženosti, agresivnosti in resolutnosti, s katero odpravlja urednik vprašanje Cankarjevega socializma, nenehoma vsiljuje vtis, da uporablja dvojno merilo ter podcenjuje to plat pesnikovega »čuvstvovanja in umovanja« natanko v smislu navedene lastne izjave. Mar je nastal »Hlapec Jernej« iz nekakšne »površno prevzete« ideološke kaprice? Menda Ivan Cankar tudi ni »zgolj lepo besedičil«, ko je skoraj štiri leta po »verski regeneraciji« zapisal v črtici »Kako sem postal socialist«: »Preplezati... je treba (šolanemu' človeku) trudoma devetkrat devet plotov, ki mu jih stavijo stare, priučene in posvečene fraze, dokler mu trpkost življenja, stud do 'narodne' 'napredne' in 'krščanske' politike ter naposled znanstveno spoznanje ne pokažejo tistih ciljev, ki so vredni njegovega razuma in nje-

govega srca« (XIX. zv., str. 11). Kaj pa, če smo nemara spet priča tiste demagogije, ki je postala pri nas že nepogrešljiva zabela vseh razpravljanj in vseh sporov okoli naših mrtvih pesnikov in idejnih borcev? Toda — ali niso morda te besede le pretežke in nepravične? — In vendar niso! Zakaj celotna zgradba urednikove sugerirane objektivnosti se hipoma sesuje v nič spričo brezprimernege dejanja, ki ga je izvršil v XVI. zvezku na str. XIII. Izidor Cankar piše dobesedno: »Ista vest (podčrtal I. B.), močnejša od vseh njegovih umskih namer, ga je tudi ovirala, da se ni mogel znajti v svojem kratkotrajnem političnem udejstvovanju.« Veljavnost te trditve naj bi izpričale tele Cankarjeve besede: »Da bi se izgubil, sam sebe zaglušil, sam nase pozabil, sem se nameraval utopiti v očitno delovanje za svojega bližnjega, torej v tisto življenje, kjer vlada beseda namesto misli, kjer pred truščem in vikom trepetaje bežita resnica in vest. Ali kmalu sem spoznal, da je tudi za laž, krivico in zavedno sebičnost treba moči in ne samo nepošteno volje. Slab lažnjivec je, kdor zardeva ob lastnih lažeh... Obupa naj, skrije se naj, kdor ne more vse do konca zatajiti svoje mladosti in spomina nanjo, kdor ne more pozabiti, da je videl nekoč visoko med zvezdami svoje hrepenenje in svoj cilj.« — Res, citat je zapeljiv — že zavoljo svoje ostrosti je moral vzbuditi uredniku skomine. Zlasti še takole iztrgan iz celotnega teksta bi utegnil kakega lahkoovernega in slabo orientiranega bralca preveriti, da je meril Cankar z »očitnim delovanjem za svojega bližnjega« na tisto poglavje lastnega življenja, s katerim se urednik ne more in ne more sprijazniti. Ni napačno tudi to, da je Štefan Bratina iz »Volje in moči«, ki govori navedene besede, resnično nekakšen avtorjev dvojnik. Ali kljub temu je zadeva kar se da sumljiva. Predvsem je treba poudariti, da je bila Cankarjeva kandidatura na socialno-demokratski listi zgolj eden med izrazi njegove socialistične usmerjenosti in je zato — zlasti v primeri s težo zgornjega citata — psihološko ni mogoče bistveno drugače vrednotiti kakor njegove socialistične spise. In Ivan Cankar naj bi torej tako uničujoče obsodil svoje politično udejstvovanje, dasi pravi urednik sam, da je bilo le-to sicer kratka, a »življenjsko važna epizoda« (XI. zv., str. XIV) in »mu je volja do političnega dela organsko zrasla iz duše«? Kakšen smisel neki naj bi imele v tej siloviti domnevni samoobtožbi besede o »zatajeni mladosti«, če ugotavlja urednik sam, da je bil Cankar »od vsega početka socialistično usmerjen« ter navaja sam »Vinjete« z letnico 1899? Ali ne izdaja ta citat (ki ga je predvsem treba presojati v celotnem kompleksu novele, v kateri ni sicer niti enega političnega poudarka) že s svojo frazeologijo — laž, krivica, zavedna sebičnost —, da je cikal Cankar na čisto drugačno »očitno delovanje«, na tisto, ki ga je bičal od prve postaje svoje življenjske, umetniške in idejne borbe pa do zadnje? Toda za urednika ta možnost preprosto ne obstaja; njemu je stvar samoumevna na prvi pogled, on si upa vse tiste ubijajoče besede z mirno vestjo navaliti na grob politika Cankarja. Čudovito: še februarja 1910 piše Cankar Alojzu Kraigherju o svoji politični pripadnosti, ne da bi z enim samim migljajem izrazil kakršnokoli kritičnost glede svojega nekdanjega političnega dela (XI.

zv., str. XII); a od junija do novembra istega leta (gl. XVI. zv., str. 345) naj bi se naenkrat zavedel tako velikanske zmote, da bi bilo treba zanj javno opraviti takšno težko spoved in kesanje; kljub svoji izredni tenkovestnosti pa naj bi Cankar že l. 1913. vnovič zapadel isti zablodi, se šele tega leta »zadnjikrat javno prištel k (socialno-demokratski) stranki« (Izidor Cankar, XIII. zv., str. VI) ter tudi zagrešil črtico »Kako sem postal socialist; in potlej naj bi grešil vztrajno in zakrknjeno do konca svojih dni, vse do l. 1918., ko je kot očiten in nespokorjen grešnik poslednjič osleparil svojo »vest«, zmogel dovolj »nepoštene volje« za »laž, krivico in zavedno sebičnost«, »vse do konca zatajil svojo mladost« ter »slabo nalagal« Slovence s predavanjem »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«.

Vprašanje, ali se je urednik subjektivno zavedal daljnosežnosti svojih postopkov, dejstev ne spreminja. Narobe: če se ni dodobra zavedal, so rezultati njegovega početja samó dokaz, kam lahko zapelje človeka apriorizem, ki pristransko vrednoti gradivo, dokaz, kako rase dovzetnost za skušnjave v geometrični postopici, kakor pada v obratnem sorazmerju ž njo hladna razumska kritičnost, dokler se slednjič hotenje ne spremeni v strast. Zakaj to, kar je storil urednik, objektivno ni več zgolj zavedno ali nezavedno pretiravanje, to tudi ni več golo zapletanje v protislovja, to so že prave pravcate potvorbe.

Po vsem tem ni čudno, da se je uredniku analiza Cankarjeve osebnosti in njegovega dela navsezadnje povsem po nepotrebnem izprevrгла v polemiko zoper historični materializem in da to ravnanje prav tako uhaja čez meje objektivnega razpravljanja o Ivanu Cankarju, kakor pušča odprta poglavitna vprašanja, ki bi jih moral urednik razrešiti. A najhujša smola je v dejstvu, da se urednikovi pojmi o dialektičnem materializmu katastrofalno malo ujemajo z resnično podobo te filozofije — kar je menda slabo, če se je človek že zaletel v takšno pustolovščino. Če pa Izidorju Cankarju zaupamo, da se je potrudil kaj izvedeti o marksizmu, preden je pod izposojenim (in ponarejenim) ščitom mrtvega Cankarja začel svojo križarsko vojno proti njemu — potem predmet svoje kritike namerno in zavedno potvarja, kar je karkopak še veliko slabše. Svoje neznanje (ali pa svojo docela svojevrstno metodo) je urednik dokazal neštetokrat; tu, kjer ne gre za kakšno obrambo dialektičnega materializma, naj zaradi jasnosti glede obravnavanih vprašanj zadostuje samó nekaj najbolj kričečih primerov. »Filozofska podlaga marxizma«, piše urednik v XIII. zvezku, str. IX, »je ... prepričanje, da je zgodovina človeškega rodu resultanta vsakokratnih materialnih razmer v družbi; časovne ekonomske razmere ustvarjajo času njega filozofijo, religijo, moralo; d u h a n i, osebna vest je, č e e k s i s t i r a (oboje podčrtal I. B.), slednjič le usedlina gospodarskega stanja v družbi.« Če pa hoče človek količkaj pravično poročati o d i a l e k t i č n e m materializmu, mora brezpogojno poudariti, da po tem nazoru zgodovinsko dogajanje nikakor ni izključno le trpna »resultanta vsakokratnih materialnih razmer v družbi«. Med vsemi silami družbenega življenja od gospodarstva pa do najvišjih duhovnih panog obstoji po tej ideologiji neko obojestransko aktivno razmerje, to se pravi,

živo in trajno medsebojno učinkovanje, v katerem se sleherna posledica pri priči in sproti uveljavi tudi kot činitelj; »filozofija, religija, morala« (in politika in še marsikaj, kar je urednik v svoji nerodni formulaciji pozabil omeniti) torej ne nastopajo »le« kot mrtva »usedlina« gospodarstva, temveč so hkrati tudi novi sovzroki, ki posegajo prav tako v nastajanje nadaljnih posledic, kakor vplivajo v obratni smeri na gospodarsko, družbeno osnovo, iz katere so vzrasle. To ni potemtakem nekakšen statičen odnos med posameznimi sociološkimi kategorijami, še manj nekakšna »mehanika gospodarskih zakonov« in »gospodarskega življenja«, kakor se je v istem (XIII.) zvezku dvakrat zapovrstjo zaletelo uredniku (str. X in XI), marveč nenehen proces, dinamika, skratka: dialektika. O tej bistveni tezi historičnega materializma bi se bil Izidor Cankar lahko poučil v slehernem priročniku, tako na pr. že v slovenski izdaji Engelsovega »Anti-Dühringa«, preden je šel razpravljat o tej témi na tako odgovornem mestu, kakor so Cankarjevi Zbrani spisi. Kje je nadalje iztaknil urednik razloge za svojo čudovito trditev, da po tej filozofiji »duha ni« in da je »osebna vest« po vsem videzu le nekak dvomljiv, menda po sili toleriran predsodek? Historični materializem ugotavlja edinole eksistenčno odvisnost duha od materije, od njene specifične organske organizacije. Duh torej eksistira, dasi ne eksistira sam po sebi, iz samega sebe.

Treba pa je priznati, da Izidor Cankar ni prvi človek na Slovenskem, čigar pojmi o materializmu sploh in še posebej o dialektičnem materializmu se odlikujejo s takšno vzgledno površnostjo. Treba je ugotoviti, da se pri nas takšno popačeno, nesolidno in tendenčno poročanje ponavlja s tako trdovratno stalnostjo, da je postalo skorajda že nekaj samoumevnega, ceneno bojno sredstvo in tradicionalna metoda, spričo katere se nikomur ne zdi vredno zardeti. Še več: to je že tako ukoreninjena šega, da ne pride živi duši na misel vprašanje, kako se takšno početje sklada — in ali se prav za prav sploh sklada — ne samó s tisto minimalno objektivnostjo, ki bi morala biti pogoj slehernega razpravljanja o idejnih rečeh (in ki jo vsaj teoretično sramežljivo priznavamo tudi pri nas), temveč tudi z neko »intelektualno moralo« in naposled morda tudi z moralo sploh (o kateri smo pri nas zmeraj tako glasnih besedi). Podoba je, da je urednika v njegovem ravnanju s Cankarjem poleg drugih željá vodilo tudi vsakršne hvale vredno stremljenje, poudariti pesnikovo moralno veljavo in visoki človeški pomen njegovega dela; ali vprašanje je, ali mora biti nasilna volja, utrditi takšno etično vrednost s tem, da nekoga tudi mimo stvarnih dejstev stlačimo v idejni okvir, ki se komu zdi najpopolnejši izraz moralnosti — ali mora biti vse to že ipso facto z moralnega stališča bolj upravičeno kakor pa znanstvena zvestoba objektivni resnici. Zakaj edinole če govori človek o Cankarjevem razmerju do marksizma, če zraven polemizira, pa ne z dialektičnim materializmom, ampak s predsodkom o njem (s predsodkom, od katerega je samó še korak do pojmov, ki dajejo izrazu materializem nekak trivialen epikurski smisel, zvok žaljivke iz vsakdanjega življenja) — edino v tem primeru si je mogoče pridobiti Cankarjevo zaveznitvo s trditvijo, da je »ogromna

večina njegovih del . . ., morda le nezavedno (!), polemika proti historičnemu materializmu« (XIII. zv., str. IX). Kakor bi gola izjava, da je Cankar »napisal brez primere več takih (del), ki se materialističnemu pojmovanju sveta upirajo« (ibid., str. VIII), gotovo ne mogla naleteti na ugovor in vzbuja po vseh izkušnjah z urednikom nezaupanje šele dostavek: »in ki je vsa njih idejna vrednost prav v tem uporu«, tako izgube po urednikovem ponesrečenem izpitu iz sociologije vso veljavo mnoge trditve, ki bi naj povečale Cankarja s tem, da bi dokončno uničile sleherno pomembnost njegovega »marxizma«. Kajti kadar trdi Izidor Cankar: »Če oznanja historični materializem vsemoč (!) ekonomskih razmer, oznanja Ivan Cankar zmagoslavje duha; če pričakuje marxizem rešitve človeku iz srečno izbojevanih razrednih nasprotij, je pričakuje Ivan Cankar iz prebujene individualne vesti« (ibid., str. IX) — tedaj je jasno, da ne gre za pravi marksizem, temveč za »marxizem«, ki ne priznava ne duha ne individualne vesti in mu je edina razlaga vsega »vsemoč ekonomskih razmer« in edini smisel življenja razredni boj kot tak. Če napiše urednik: »Že tedaj, ko je Ivan Cankar prvikrat napovedal socialno revolucijo, je obenem priznal, da je njegov najgloblji interes drugod, v neekonomskem, duhovnem stanju družbe« (ibid.) — imamo spet opraviti z »marxizmom«, ki so mu duhovne vrednote španska vas in ki je zanj vsa sreča človeške prihodnosti izključno le v urejeni ekonomiji. Ko pravi urednik, da se Cankar »neštetokrat bavi . . . z vprašanji, ki so izključno vprašanja ,duše in srca'« (ibid., str. X), gre prav tako za »marxizem«, ki mu je »duša« menda zgolj smešna vraža in »srce« kvečemu pojem iz anatomije. Zakaj ta »marxizem« je edinole nekakšna sektaška ekonomska teorija in potemtakem je umljivo, da se »poetu nepretrgoma razodeva«, kar »more gospodarskemu sistematiku ostati skrito« (ibid.) in da more nad vprašanji osebne vesti, kakor so »stavljena« v Cankarjevi umetnosti, »marxistično dosleden filozof« (kakor si ga v svojem naivnem srcu predstavlja urednik), »le skomigniti z ramami« (ibid., str. XII). Če ima človek tako primitivne pojme o dialektičnem materializmu, je sevé mogoče bistrourmno trditi, da je »tudi v knjigi ,Za križem', ki je izmed vseh najbolj socialistična, . . . dovolj črtic o problemih življenja, ki se s teorijo historičnega materializma ne morejo niti razložiti niti rešiti« (ibid., str. X); potem so možna celó takale prostodušna vprašanja: »Kaj torej, ali naj se ta dejstva lečijo z novo ekonomijo?« (ibid.) — ter si je mogoče ob Cankarju tudi beliti glavo, češ: »Ali uravnavajo torej razen gospodarskih še kakšne druge sile naše mišljenje in delo?« (XVI. zv., str. X.)

Urednik ima prav: s takšnim »marxizmom« nima Ivan Cankar nič skupnega. »Miselné podlage« takega »marxizma« so mu bile res »po naravi in dejansko tuje«, njegov življenjski nazor je bil v resnici »preširok, da bi ga bilo mogoče vtekniti v formule« take »marxistične filozofije«; če je bila »materialistična filozofija socialne demokracije« kdajkoli takšen »marxizem«, potem ni dvoma, da ž njo »jedro njegovega oznanila, ki ga je prinašal Slovencem, nele ni skladno . . ., marveč . . . ji

je tudi nasprotno« (vse XIII. zv., str. VIII). A žal v tem primeru za te vrste »materialistično filozofijo« sploh ne gre in bi bilo Cankarju težko napisati slabše izpričevalo, kakor mu ga je urednik, ko ga je osumil, da se je silil s takšnim »marxizmom«. (Se nadaljuje.)

MLEKARICA JOHANA

JONTES GELČ

STAL je ob njej in jo opazoval.

»Kaj me gledaš? Rajši povej, kakšna sem. Saj vem, o čem razmišljaš.«

»Shujšala si in postarala si se tudi!« se je zasmel.

Prebledela je, stopila k ogledalu in se gledala s strahom: nasproti se ji je kazal prepaden, postaran obraz. Premočna čeljust je kazala blede dlesna, ki so spominjala na mrtvaško glavo. Z obupanostjo človeka, ki se v trenutku zave, da je sedaj vsega konec, je obstala s povešeno glavo in brezmočnimi, mrtvo visečimi rokami. Premagalo je je usmiljenje s samo seboj in zaihtela je.

Jagodic je vstal in napravil po sobi nekaj korakov. »Veš kaj, pri tebi je postalo silno dolgočasno. Mudi se mi še nocoj v mesto, zato bi rad kmalu odšel.«

Popadla jo je groza, da bo odšel in ga ne bo nikoli več k njej. Že je klečala pred njim na kolenih in mu jih objemala.

»Kaj ti je?«

»Ostani, ostani!« je prosila, topeča se v solzah. Zasmilila se mu je; prvič jo je videl tako skrušeno in majčkeno. Dasi ga je odbijala njena grdota, se je vendar premislil in jo skušal potolažiti. Obljubil je, da bo ostal nekaj ur.

Hvaležno mu je poljubljala roke. Pričela je znova jokati.

»Kaj mi je?« je skoraj togotno zakričala. »Beračica sem postala in ti me zapuščaš. In tega nočeš razumeti.«

»No, no, saj ni tako hudo, kakor si predstavljaš, kar potolaži se.«

Pozno v noči je odhajal gospod Jagodic. Ni hotel ostati več, naj ga je še tako prosila.

»Če že moraš res na vsak način v mesto, vzemi me s seboj, prosim te lepo, prosim. Nocoj ne morem biti sama, strašno mi je. Kakor da bo umrl to noč ves svet. Tako strahoten dolgčas je v meni, če pomislim, da bom ostala sama. Ne čaka me nič drugega kakor smrt. In umreti se tako bojim. Vse bom morala pustiti. Razumeš, da je to grozno. Slu-tim, da me zapuščaš, in s tabo gre vse, vse, kar je edino še vredno življenja. Jezus, Jezus... Imej me rad, in če me že nimaš rad, vsaj zapusti me nikar. Če boš moj, ti bom odpustila ta dolg in po moji smrti bo vse tvoje. Jezus, kaj me tako začudeno gledaš.«

»Oprosti, res se mi mudi, najkasneje do četrte ure moram biti v mestu.«

zapisano, da ga moram do smrti prenašati — pijanca, ki mi ne dá božjega miru? O, saj se vam bom vsem ognila... še prehitro...!»

Fant je zagodel, da ni vse tako, kakor si predstavlja, zlezel po lestvi in se potegnil na slamo. Materine tožbe zaradi očeta in njen vedni jok je bil za otroka prevsakdanji, da bi ga zanimal. Ko je še ležal v izbi, ga je večkrat grozilo njeno stokanje ponoči. ‚Kako, da more biti taka?‘ se je vprašal — ali prav nič drugačne si je ni mogel predstavljati. Obrnil se je, videl Lojzo — ‚Vraga, je zastradana!‘ — in zadremal.

Ko se je izgovorila, ga je poklicala. Ni se ji oglasil, samo smrčanje je slišala. ‚Lenàrt je‘, si je mislila; ‚zaspi, ko je človeku najhuje.‘ Jokala bi — ali vsi so spali ter jo pustili samo z mislijo pri vseh. Včasi je preklela ‚ták zakon‘.

Na oknu se je začel kazati dan. Pobožala je kravo — sama ni vedela, zakaj se ji je živinče tako zasmililo.

ZA CANKARJEVO PODOBO

IVO BRNČIČ

»Tako politično prepričanje in tako svetovno naziranje, ki si ga je priboril človek sam, mu je nad vse dragoceno in mu ga ne more vzeti nobena sila na svetu.«
(Ivan Cankar, Kako sem postal socialist.)

VSE urednikovo pisanje dokazuje čudovito nazorno, kako prehajajo napake po docela nujnih vzročnih zvezah druga v drugo, kako rodi dvomljiv prijem z matematično gotovostjo čedalje hujše posledice, kako zapletajo izsiljene trditve človeka v zmeraj gostejšo mrežo nespornostimov z dejanskimi dejstvi, iz katerih se skuša izmotati z novimi, še bolj napačnimi zaključki, kombinacijami in spekulacijami, dokler naposled vsa polomija ne zraste storilcu čez glavo in verjetno celó preko njegovih prvotnih namenov — skratka, kako se človeku v praksi neogibno in krvavo maščuje sleherna drznost zoper objektivno resnico. Tako se je Izidor Cankar najpoprej pregrešil nad posameznimi dejstvi, potlej nad Ivanom Cankarjem in navsezadnje nad lastnim delom, ki mu je nakopal neozdravljivo metodološko bolezen. Zaradi te bolezní je ostalo njegovo mučno opletanje med Cankarjevim spiritualizmom in njegovim socializmom po svojih rezultatih tako popolnoma brezplodno, da smo s temi Uvodi znova obogateli za enega tistih nerazvozlanih problemov, ki so trajna dediščina vsega našega kulturnega prizadevanja in ki že desetletja zavirajo vse naše napore, da bi se dokončno orientirali med našimi najpomembnejšimi pojavi.

Izidor Cankar je sklenil in dognal, da je bil Cankarjev »marxizem« »docela pokvarjen« (in kar je še naštel podobnih izrazov) ter je tej svoji hipotezi ostal zvest do konca. A dandanašnji, v razdalji devetnajstih, štiri in dvajsetih in tridesetih let od Cankarjevih poglavitnih socialističnih nastopov, je že mogoče pretehtati resnično ceno tega poglavja njegovega življenja in dela. Danes je problem Cankarjevega socializma tako z objektivne kakor s subjektivne plati že razložljiv.

Kakor ni bil Cankar kljub vsem urednikovim argumentom in pretiravanjem nikoli katoličan, tako je tudi gotovo, da po vseh svojih umetniških dejanjih in po svoji celotni življenjski liniji ni bil v polnem pomenu besede marksist. (Zlasti pa seveda ni bil »marxist«, kajti kako malo je urednikov rekonstruirani »marxizem« podoben dialektičnemu materializmu, je zdaj menda že jasno.) Toda naj je bil Cankar osebno karkoli, objektivno je bila njegova vloga v razvoju socializma na Slovenskem vseskozi aktivna in pozitivna. »Kakor je katoličanstvo predvsem religija, ki zahteva od svojih pristašev predvsem notranjih vezi, tako je socializem predvsem družbeno gibanje,« je zapisal že Josip Vidmar (»Vprašanje Cankarjevega nazora«, LZ 1932, str. 543). »Kot tako je v prvi vrsti akcija... Cankar se je javno priznaval k socializmu. Že to je v pokretu te vrste aktivno sodelovanje, in sicer čisto drugače kakor pri katolištvu. Mimo tega se je udeleževal življenja v socialno-demokratski stranki in je bil celo njen kandidat za državni zbor. S tem je docela izpolnil poglavitno zahtevo socializma in spričo tega je malo važno, ali je bil vernik historičnega materializma ali ne. Zgodovina socializma pozna nešteto odličnih sodrugov Cankarjeve vrste, ki pa jih nihče ne odklanja kot nepravih socialistov. In če socializem danes Cankarja šteje za svojega, ima do tega pravico, vsekakor večjo, kakor je tista, s katero ga urednik tako trdovratno prišteva h katolištvu.«

Ali socializem nima te pravice edinole zavaljo zunanjega dejstva Cankarjevega sodelovanja v delavskem gibanju in zaradi njegovega javnega političnega udejstvovanja. Zakaj kakor bi ne bilo samó nepravilno, ampak čisto preprosto bedasto, tlačiti vsega Cankarja in celotno njegovo delo v ta idejni okvir, tako je na drugi strani vendar popolnoma gotovo, da je bil Ivan Cankar ob vseh tistih prilikah, ko je v svojem literarnem poslu nastopil kot socialist in sociolog, relativno eden najboljših teoretikov, kar jih je kdaj imel socializem pri nas. Njegova zanesljiva aplikacija sociologije na kulturna in umetniška vprašanja, njegova brežhibna metoda in njegovi v bistvo stvari zadevajoči zaključki — vse to je kljub nekaterim malce ohlapnim formulacijam (ki pa jih je treba presojati v relacijah njegove dobe in takratnega stanja socialistične ideologije na Slovenskem) dokaz tako izrednega vživetja, tako življenjskega odnosa do predmeta in tako uspešnega praktičnega obvladovanja ideje, da se mora človek imenovati Izidor Cankar, če ne more sprevideti teh resnic. En sam odstavek iz »Pisem Jeremijevih«, celotno predavanje »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura«, črtica »Kako sem postal socialist«, poglavja »Bele krizanteme«, govor »Slovenska kultura, vojna in delavstvo« — vsi ti spisi pričajo poleg množice manjših sestavkov, da je bil Cankar neskončno več kakor pa le »član stranke« — kakor se ni narobe uredniku niti v enem samem primeru posrečilo dejansko dokazati, da bi se bil Cankar v svojih socialističnih tekstih bistveno pregrešil zoper historični materializem. A ravno predavanje »Očiščenje in pomlajenje«, s katerim se je Izidor Cankar poslovil od vprašanja Cankarjevega socializma, dokazuje dokaj več, kakor misli urednik, ko trdi, da je šlo

Cankarju edinole za to, »da bi v važnem trenutku narodnega življenja, ko je bila slovenska usoda na tehtnici, socialistična stranka, v kateri je sam nekoč politično sodeloval in ki so ga nanjo vezala še mnoga osebna znanja, ne stala mrka in brezdelna ob strani« (XIX. zv., str. XII). Že v XI. zvezku je urednik navedel Cankarjevo izjavo Alojzu Kraigherju, da ga je v »socialno demokracijo... poleg teoretičnega spoznanja privedlo v prvi vrsti prepričanje, da bo naša narodna prihodnost zagotovljena le tedaj, kadar bo vresničen narodnostni program soc.-dem. stranke: popolna narodna avtonomija z vzakonjenim varstvom manjšin« (str. XII). Urednik je sicer priznal, da Cankar, čigar »osnovna misel« je bila »duševna čistost in politična svoboda slovenskega naroda«, »ni mogel nikamor drugam nego v socialno demokracijo, ker je ta stranka... obljubljala v boju za narodno osamosvojitvev Slovencev največ uspeha« (ibid.); ali opazka, ki jo je pristavil k zgornjim Cankarjevim besedam, da je namreč »pri tej njegovi izjavi 'teoretično spoznanje' kar najmanj poudariti in je pred vsem misliti na drugi motiv«, ustvarja v celotnem okviru njegovih izvajanj vendarle vtis, kakor bi bil ta Cankarjev narodnostni interes v nekem nasprotju z ideologijo, na katero merijo besede o »teoretičnem spoznanju«. Tako je razumljivo, da urednik tudi ob tako prikladnem tekstu, kakor je »Očiščenje in pomlajenje«, ni mogel zanemariti priložnosti, da se ne bi še poslednjikrat zaletel v Cankarjev socializem. V samem razpravljanju o tem predavanju se je sicer trudil biti objektiven; ali na moč značilno je dejstvo, da je prav v končnem odstavku, celo v zadnjem stavku zadnjega svojih Uvodov zapisal: »Sam e t i č n o (podčrtal I. B.) ,očiščen', ,pomlajen' po optimizmu upanja v bližajočo se politično svobodo in kulturno varnost svojega naroda, daleč razgledan po brezmejni širjavi življenja, prost v umu od doktrinarnih ,okostenelosti'. . . , čaka Ivan Cankar, do kraja udan, s trdno vero ljube smrti« (XIX. zv., str. XV). Spričo trditve, da se je v tem času »umetnost Ivana Cankarja povzpela do najvišjega vrha, ki ga je bilo mogoče doseči njegovemu talentu« (ibid., str. XII), predstavlja to urednikovo škodoželjno in tendenčno navajanje Cankarjevih izrazov iz »Očiščenja in pomlajenja« v zvezi z besedo »etično« in s celotno stilizacijo tega stavka še poslovilno nasilje nad Cankarjem in še zadnjo krivico nad objektivno resnico. Dejansko pa je stvar taka, da je Cankar s to svojo dobrohotno kritiko slovenske socialne demokracije še zadnjič dokazal, da je bil — kadar je kot tak nastopil — eden prvih socialističnih ideologov svoje dobe na Slovenskem. Zakaj kakor je bila njegova izjava iz predavanja »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«, da »sloni na plečih delavca-proletarca... bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca«, precej več ko zgolj izpoved ali celo fraza »discipliniranega predavatelja stranke«, »dogmatično korektnega socialista«, »člana stranke«, človeka, ki bojda »hoče in poskuša biti ves socialni demokrat« (kakor se ga je tolikokrat zaman trudil označiti urednik) — tako je v dobi, ko je socialna demokracija s svojim reformizmom pokopavala življenjsko silo svojega marksizma, ki je šel kot ideologija in kot gibanje že preko nje, tudi »Očiščenje in pomlajenje« dejanje čudovito jasnovidne-

ga sociologa. »Socialna demokracija se ni nikdar povzpela do popolnoma pravilnega razumevanja narodnega vprašanja, do politike, ki bi znala zvezati boj za narodno osvobodjenje z bojem za socializem... Sicer se je v socialističnih vrstah tedaj porodila ta misel — njen glasnik je bil Ivan Cankar —, toda v politično strujo se ni razvila. Ivan Cankar je predvsem intuitivno dojel potrebno potrebo, da se boj za narodno osvobodjenje Slovencev spoji z bojem za socializem; v tem smislu je ustvaril celo lastno koncepcijo slovenskega zgodovinskega razvoja in je ta ideja temelj celi vrsti njegovih umetnin« (A. V.: »Slov. politični razvoj in problem sodobne politične orientacije«, *Sodobnost* 1937, str. 200)⁶. Vsega tega se urednik ni domislil; narobe: nekaj, kar je bilo v Cankarju enota, je mehanično razkrojil v navidezno

⁶ V svojih »Urednikovih dopolnitvah« v knjigi Henrika Tume »Iz mojega življenja« je D. K. objavil odlomek iz značilne Cankarjeve replike na Kristanovo kritiko »Očiščenja in pomlajenja«. Kristanov odgovor in Cankarjeva replika sta izšla v »Napreju« aprila in maja 1918. Spričo trditve Izidorja Cankarja, da so »strankarske doktrine, ki mu (Cankarju) vera vanje že tako ni bila nikoli popolnoma verna, ... razpadle v prah« (XIX. zv., str. XI), se pojavlja pikantno vprašanje, zakaj neki ta replika, ki kaže razpad Cankarjevih »strankarskih doktrin« in odnos socialista Cankarja do narodnostnega vprašanja v čisto drugačni luči, kakor bi želel dokazati urednik, ni bila objavljena v Zbranih spisih in celo niti omenjena ne... Ivan Cankar piše (str. 457—458, op.): »...Moj govor je bil namreč tako jasen, da ne rabi prav nikakšnega 'pояasnila', tudi tvojega ne, dragi Verus (= Kristan), nepoklicani in nepovabljeni kontrolor! — Nadolgo in naširoko mi razlagaš, kaj da je socialnodemokratska stranka storila dobrega slovenskemu delavstvu. Nato me še poučuješ o značaju stranke, o razrednem boju, o boljšem kosu kruha, o izobraževalnem delu in še o mnogih drugih stvareh, o katerih sem, dragi Verus, govoril v Trstu jaz sam in, ne zameri, govoril boljše od Tebe! — Povedal sem za vsakogar — razen zate — dovolj razumljivo, kako visoko spoštujem in cenim organizatorično delo naših pionirjev. Nisem zatajil temelja stranke, razrednega boja (podčrtal I. B.). Nikakor nisem pozabil, da je delavstvo tista skala, na katero bomo gradili Slovenci svoj boljši dom. Ali povedal sem tudi marsikaj, o čemer ti molčiš, dragi Verus! Tisto namreč sem povedal, kar je z drugačnimi, le še bolj temperamentnimi besedami izjavil sodrug Kopač na majskem slavju v 'Mestnem domu' ljubljanskem: da bije zdaj usodna ura za ves celotni slovenski narod! Da mora zdaj biti organizirano delavstvo na slovanskem jugu pripravljeno na vse! Da je ono, prav ono poklicano, stopiti na fronto v boju za samostojno, neodvisno jugoslovansko državo. Nihče mi ne more in ne sme očitati, da sem žalil slovenski proletariat, ker sem mu bil prisodil najvišje in najčastnejše mesto v tem odločilnem boju za osvobodjenje narodov izpod tujih jarmov! Nič nisem prikrival, da je stvar jugoslovanske države za nas Slovence in posebno za slovenski proletariat krušna stvar, da se v tistem hipu, ko se otresemo političnega jerobstva tujcev, odrešimo tudi gospodarstva tujega kapitala. In da nam je najprej treba svobodnega lastnega doma, predno si ga moremo urediti po svojih načelih in po svoji volji. — To je bil poglobitni smisel mojega tržaškega predavanja...«

Nekaj uvodnih in zaključnih stavkov, ki jih je D. K. izpustil in ki tudi tukaj niso objavljeni, ne vsebuje ničesar bistvenega. — V svojih »Opombah« je Izidor Cankar v XIX. zv. na str. 230 zapisal, da je »Očiščenje in pomlajenje« v »Zbranih spisih« »ponatisnjeno iz 'Napreja' 27.—29. apr. 1918.«

nepomirljiva nasprotja. Kajti očitno je, da so kot vzroki Cankarjevega pristopa k delavskemu gibanju sodelovali mnogi momenti, prav tako skrb za slovensko narodno prihodnost kakor »teoretično spoznanje«. A tega »teoretičnega spoznanja« ni treba tolmačiti kot kakšen sistematičen študij dialektičnega materializma, temveč kot živo, neposredno, od vse njegove življenjske izkušnje, od vseh njegovih socialnih simpatij, ki so bile dediščina njegovega porekla, od vse njegove čustvenosti in nič manj tudi od njegovih etičnih občutij in pojmov vžgano doživetje in umsko spoznanje problema v celoti. Pri tem je docela nepomembno, v kolikšni meri se je Cankar ukvarjal s kabinetskim preučevanjem Marxove ekonomije. Važno je predvsem dejstvo, da je sprejel marksizem kot nazor o družbi in zgodovinskem dogajanju, to je: kot socializem (pri čemer je popolnoma odveč, ločiti njegov »marxizem« od njegovega »socializma«, kakor je to v praksi storil urednik). Kajti edinole z dejstvom, da je bila Cankarjeva socialistična usmerjenost postulat in rezultat njegove življenjske tendence in borbe v slovenski družbi tistih dni, njegove najintimnejše ljubezni do človeka in njegove vere vanj — edino tako si je mogoče razložiti čudež, da je ta sanjarski pesnik kljub nedvomno ne temeljitem poznavanju vseh teoretičnih osnov nazora, ki ga je izpovedoval, praktično ta nazor tako življenjsko doživel ter ga — v tem delu povsem prepuščen samemu sebi — tudi gradil.

A tisto, kar je pokopalo urednikovo prizadevanje, ni le pristransko in tendenčno ravnanje z gradivom, marveč nič manj tudi metodološka pomanjkljivost in enostranost njegove analize. S tem namreč, da je na zunaj sicer priznal Cankarjev socializem, a je dejansko zanikal ves njegov pomen za pesnikov notranji razvoj, je s psihološkega stališča zagrešil nepopravljivo napako. Teoretiki historičnega materializma so neštetokrat poudarjali, da je ta nazor hkrati tudi spoznavna metoda. Toda urednik je docela spregledal možnost, da bi mogel Cankarjev socializem delovati kot gnozeološko gibalno njegove duševnosti, da bi utegnil prispevati svoj delež k njegovi življenjski orientaciji celo s teoretično omejitvijo, da bi ostal politično pasivna sestavina njegovega doživljanja resničnosti — podobno, kakor bi študij kake povsem nevtralne naravoslovne vede moral postaviti predenj nove probleme, nove perspektive, ki bi razširile krog njegovih zaznav. Urednik ni niti zaslužil, da je socializem že s samim gradivom novega znanja moral oploditi Cankarjevo življenjsko spoznanje, kakor pomeni obogatitev za

---

Možna bi bila misel, da je urednik Cankarjevo repliko preprosto spregledal. Toda spričo dejstva, da na »Očiščenje in pomlajenje« ni reagiral edinole Kristan in ti odgovori niso bili objavljeni v eni sami številki »Napreja«, izpodbija že kvantum tega gradiva popolno verjetnost zgornje podmene. Mimo tega je vendarle čudno, kako je mogoče ponatisniti Cankarjevo predavanje iz »Napreja« z datumom 29. aprila, pa prezreti Kristanov odgovor, ki je bil objavljen eno samo številko dalje, 30. aprila, in le v malo manj neposredni sosesčini (8. maja) natisnjeno Cankarjevo repliko. Za kaj gre torej? Samó za površnost ali za kaj hujšega?

slehernega umetnika čim širša amplituda njegovih interesov, evidenca nad čim obsežnejšim življenjskim izsekom. Ker gleda na Cankarja aprioristično, to se pravi: kot cenzor, ne pa kot psiholog, ker si je že s svojo dilemo marksizem — katolištvo natovoril vse pogoje za mehanično in nepsihološko presojanje Cankarjeve osebnosti, ker je mimo tega Cankarja še razpel na intelektualistično Prokrustovo posteljo svoje »stilne sistematike«, ki jo je iz likovno-umetnostnih področij preprosto prenesel v literaturo,⁷ se kajpak ni mogel vživeti v povsem svojevrstni svet Cankarjeve psihologije. Tako se je tudi moglo pripetiti, da je — praktično — odrekel državljanstvo v Cankarjevi zavesti tako širokemu, življenjsko pomembnemu psihološkemu kompleksu, kakor je bilo za Cankarja že izza mladih dni njegovo socialno doživljanje ljudi in življenja. In ker ga je njegova mehanična logika privedla v očiten spor z resnico, si je Izidor Cankar pomagal z udobnim ugotavljanjem Cankarjeve nedoslednosti, s trditvijo, da so živeli v njem med sabo nezdružljivi notranji elementi; katere med njimi pa je moral človek, za kakršnega se je izkazal urednik, označiti kot »tuje«, nekako od zunaj pritaknjene — to je kajpada popolnoma jasno.

Če pa bi se Izidor Cankar količkaj zavedel dejstva, da je človeška duševnost nedeljiva celota, enovit organizem, bi se mu tudi zasvetlikalo, da sprejema vsak človek edinole take nazore, za katere je notranje uglašen, za katere so dani že poprej vsi pogoji v njegovi celotni psihološki dispoziciji, ki so potemtakem zgolj nujna in naravna miselna lupina njegovega življenjskega občutja. Če bi urednik znal misliti psihološko, bi mu ne bilo treba Cankarjeve osebnosti razbiti na nepovezane, statične sestavine, namesto da bi bil podal njeno življenjsko, sintetično podobo. Idealizem in marksizem sta kot filozofska sistema resda principiuelno nespravljiva. Resnica je tudi, da Ivan Cankar nikoli ni mogel premostiti neke dvojnosti med svojimi socialističnimi nazori pa med idealističnimi prvinami svoje življenjske filozofije — če namreč gledamo te svetovnonazorske skrajnosti zgolj same po sebi, izolirane v njihovi čisti ideološki abstraktnosti. Drugačna pa je stvar, če obravnavamo njihovo konkretno sožitje v duševnosti živega človeka, v kateri se prepletajo dostikrat diametralno nasprotni elementi in se

⁷ To je uredniku svoje dni oponesel že Fr. Koblar (DiS, 1928, str. 93—94): »Ob pojasnjevanju Cankarjevega umetniškega razvoja nam je urednik razvil pojem pesniškega naturalizma... in načel razvoj pesniškega idealizma ter ga je... tudi stilno pojasnil. Iz. Cankar se očitno zaveda težav, ki se nastavljajo, ko z umetnostno-zgodovinskimi termini orje ledino naše literarne vede. Dokaz pa, da je prenos terminov ene umetnosti na drugo v celoti nemogoč, podaja pisatelj sam, ko v prvi vrsti poudarja in razvija Cankarjev duhovni svet, njegovo vsebinsko vrednotenje, in šele iz njega zaključuje posledice kot duhoven regulativ na oblikovanje... Razmerje med vsebino in obliko je v književnosti čisto svoje. Čudni ustvarjajoči regulativ, da se duhovni svet preliva v individualno, vedno skladno čutno obliko..., vrši obenem važno delo zgolj duhovnih, bistveno literarnih vrednot... To je posebnost literarne umetnine, njeno bistveno svojstvo, ki ga more odkriti le studij literature same in ga ne pojasni nobena druga umetnost...«

skušajo med sabo uravnovesiti — v čemer tiči ravno osnovno vprašanje Cankarjevega nazora. Kakor je sonet »Luč je in Bog je, radost in življenje« zatrdno izraz iskrenega doživetja (dasi ni nobene potrebe, tolmačiti ta deizem konfesionalno), tako so bile enako pristno in globoko občutene tudi vse njegove socialistične izjave. Tista osebna modifikacija, tisti skupni imenovalec, s katerima je Cankar v intimnih »kamicah« svojega srca, svojega razuma in značaja tem tako nesorodnim sostanovalcem omogočil skupno bivanje ter jih v sebi in zase harmonično uglasil, to je vprašanje docela posebnih, zgolj njemu samemu lastnih psiholoških momentov. Zakaj prav tu, v tem notranjem procesu postanejo vse te idejne antiteze gradivo in del neke sinteze, ki je ravno Cankarjev psihološki obraz. In prav v tej dinamiki, v tej borbi in tej spravi, v tem prelomu in tem spajanju, v tej psihološki dialektiki se razrešuje vsa uganka Cankarjeve osebnosti in njenega miselnega razvoja, njene svojstvenosti in njene enotnosti. Problem Cankarjevega nazora zato ni v mehanični primerjavi njegovih ideoloških izjav s tem ali onim filozofskim naukom; kajti vsa zunanja, idejna protislovja njegovega miselnega izživljanja so samó odmev neskončno globljih psiholoških konfliktov, ki so ga vsega določali in katerih skupna enota in rezultat je bila njegova zavest. A ti procesi ne spadajo v področje logike in še manj jih morejo pojasniti šablonski prijemi; to je zadeva psihološke analize.⁸

Ali takšna analiza je tako glede gradiva, ki se ji nudi, kakor tudi glede njega obdelave zelo obsežen posel, ki že uhaja čez okvir in obseg pričujočih izvajanj ter je naloga povsem samostojnega dela (kakršno pisec teh vrstic že tudi pripravlja). Nobenega dvoma ni, da se analiza te vrste ne bi mogla zadovoljiti z obravnavanjem nekakšne abstraktne umetniške osebnosti, ki bi naj bila samó atribut dvajsetih ali tridesetih knjig, nosečih njeno ime, zgolj z neko literarno existenco, v kakršno se je Cankar prelevil v precejšnjem odstotku vseh študij, esejev in razprav, ki so se trudile najti dokončno rešitev te osem in trideset let enako pereče in zamotane človeške in umetniške uganke slovenske literature. Le nekateri teh spisov — ki pa spadajo še zmeraj med izjemne primere — so nakazali smer, v kateri bi se moralo gibati raziskovanje; ki mu ni do spekulativnega reševanja Cankarjevega vprašanja, ki noče biti nasilna aprioristična dedukcija, temveč stremljeva za objektivno veljavnim utemeljevanjem, čigar osnova in edini zakon so konkreten podatek, stvarni argument, v zadnji stopnji znanstveno nesporen dokaz. Analiza, ki jo vodi to načelo, bo torej morala začeti s svojim delom na tistem področju, na katerem je ravno dana možnost takih objektivnih prijemov; a to je edinole dejansko življenje, svet realnih človeških odnosov in možnosti, to so tista neposredna življenjska dejstva, tisti čisto človeški, včasih skoraj vsakdanji činitelji, ki določajo življenjsko smer slednjega človeškega bitja in sleherno njegovo dejanje, ki pa so bili v večjem delu vsega pisanja o Ivanu Cankarju deležni

⁸ O knjigi Boža Voduška »Ivan Cankar« (Založba »Hram«, 1937), ki se tudi dotika teh vprašanj, bom poročal v prihodnji številki. — I. B.

tolikšnega zanemarjanja ali vsaj nezadostnega upoštevanja. Po tej poti se bo takšni analizi že koj skrajša nujno vsilila ugotovitev vseh vzročnih zvez med celotno zgodovino Cankarjevega osebnega, pozemskega življenja pa med njegovim umetniškim ustvarjanjem, pojasniti bo morala genetično odvisnost njegovega duhovnega in umetniškega prizadevanja od vsega njegovega človeškega, življenjskega izživljanja. Tako se bo nadalje izkazalo, da je Cankar z vsem svojim duševnim ustrojem, z vsemi svojimi psihološkimi dispozicijami, izven katerih ni mogoče doumeti ne njegove umetnosti v splošnem ne njegovega idejnega usmerjanja, zrasel iz docela otipljivih, razložljivih in celo sociološkemu raziskovanju dostopnih življenjskih pogojev, iz dejanskih razmer, ki so ga odločilno oblikovale kot človeka, kot umetnika in kot misleca. Pokazalo se bo, da je Cankarjeva psihologija naravna in neogibna posledica njegovega konkretnega življenja, predvsem njegove mladosti. Le-ta pa ni bila mladost kakršnegakoli poljubnega individua, to je bila mladost pripadnika obubožane tržanske obrtniške družine s tistega »Klanca«, ki mu je že Cankar sam pripisal tako splošen pomen in ki je postal v njegovi umetnosti socialen simbol. To je bila torej v socialnem oziru tipična mladost. Na ta način je bil Cankar z vso svojo duševnostjo, z vsemi svojimi simpatijami, s svojo izrazito pozornostjo na čisto posebna življenjska vprašanja, z vsem svojim življenjskim občutjem in s svojo celotno življenjsko zavestjo psihološki rezultat nekega sociološkega dogajanja, neke socialne diferenciacije, namreč tistega procesa proletarizacije slovenskega ljudstva, sredi katerega živimo Slovenci že dobrega pol stoletja in ponekod še delj in ki postaja naš osrednji eksistenčni problem. Ta proletarizacija, ki je bila poglavitno dejstvo in tragika njegove mladosti in ki jo je pozneje kot umetnik sredi slovenske meščanske družbe (to je: kot izobčenec, kot slovenski inteligenčni proletarec polpretekle dobe) doživljal le z nekaterih posebnih, novih strani, je narekovala njegovi umetnosti pretežen del njene tematike in problematike; tako je bil J. K. upravičen zapisati, da Cankar sicer »ni bil pravoveren strankar, toda njegova umetnost je jasen odraz hotenja množic, ki so stopile s splošno enako volilno pravico v politične boje« in je »kot umetnik obudil v življenje novega človeka, slovenskega proletarca« (Književnost, 1935, str. 5 in 6). Ali svojstvenost Cankarjevega pojava (nad katero so pri nas zmeraj obupovali kot nad njegovo nedoslednostjo in protislovnostjo) je v dejstvu, da ni bil izraz kakih popolnoma dovršenih socialnih procesov, temveč refleks nekega prehodnega stanja, še nezaključenega socialnega razvoja,⁹ da potemtakem ni bil ud kake izoblikovane družbene skupine, ampak pripadnik razreda, ki je svojo končno socialno fiziognomijo šele dobival, ki je komaj postajal to, kar je dandanašnji: naš podeželski, po pôli kmečki in po pôli obrtniški bajtarski proletariat, ki je danes že množinski in tipični predstavnik slovenskega ljudstva. Izven docela trdnega razrednega okvira je stal Cankar tudi kot slovenski

⁹ Prim. tudi članek »O Cankarjevem svetovnem nazoru«, ki ga je objavil A. V. v »Sodobnosti«, 1937, št. 9, stran 422.

poklicni pisatelj, o čemer zgovorno priča že njegova dvajsetletna borba zoper taisto slovensko meščansko družbo, ki je bila družbeni pogoj njegove in vse tedanje slovenske umetnosti; to pa pomeni v sociološkem izrazoslovju, da je bil deklasiran intelektualec. In prav to dejstvo, ki ni kakšna pavšalna, verbalna označba, ki naj bi z udobnim udarcem preprosto presekala gordijski vozec Cankarjevega pojava, marveč daljnosežno pojasnjuje vso zamotanost psihološke dediščine, ki sta jo Cankarju zapustila njegovo poreklo in njegova kasnejša socialna usoda, v čemer se skrivajo možnosti izredno zanimivih in bistveno pomembnih psiholoških zaključkov — edino to dejstvo se bo navsezadnje izkazalo za tisto ploskev, s katere je mogoče zajeti celotno Cankarjevo človeško, umetniško in idejno problematiko pod docela enotnim vidikom, ne da bi to pomenilo precenjevanje nekaterih momentov na rovaš takih, ki jih kaže sleherna enostranska in nepsihološka analiza s prvimi v nepomirljivem nasprotju.

TRIJE FERDINAND GODINA

KATANOV in Glavač sta sedela s fanti zvečer za Andraševo hišo. Nažigali so si cigarete, kadili in modrovali. Legenov Pišta je nekaj pravil, drugi pa so sedali v travo in sloneli ob plotu. Pišta je počasi govoril, počakal, da so se nasmejali, nato pa zopet nadaljeval. Tudi Katanov in Glavač, študenta iz vasi, sta sedela med njimi in se smejala Pištiju.

Če je prišlo mimo deklet, z loncem mleka ali kar tako, so se šalili. Vsak ji je hotel nekaj povedati. Ona se je smejala, bosa stopala po prahu in gledala na fante. Saj je bila tiha, topla noč in deklet brez rute, s kratkimi rokavi, je bilo lepo. Zopet je Pišta prevpil ostale, kajti on je bil že star mojster:

»Giza, stisni lonec k sebi, pa si misli, da je kakšen Odrančaj.« Fantje so se smejali.

»Če razlíješ mleko, ne bo prvič in ne zadnjič,« je dejal drugi.

Tako so ji namigavali, deklet pa je oprezno stopalo po prahu in se smejala, kajti noč se je že naredila. Gruča se je večala. Vedno so še prihajali. Nekateri so pozno večerjali ali pa so še imeli doma opravek, ki ni mogel počakati jutra. Utrujenosti ni čutil nihče, noč jim je dajala novih moči in dnevni trud je bil pozabljen.

Tudi Katanov ni čutil utrujenosti, čeprav ni bil vaje dela. Kosil je bil ves dan pšenico in pozneje še vezal in skladal križe. Le sonce je čutil na obrazu, na vratu in po rokah. Legen se je spravil nadenj in vsi so poslušali, ker so imeli Katanovega radi.

»Zakaj nisi šel v bogoslovje, Nac?« je vprašal Legen. »Sedaj ne bi s koso strašil po polju. Samo po farofu bi hodil in piščance strašil.« Ta je prasnul v smeh, drugi so se muzali, ker so vedeli, da to ne bi bilo res. »Mi bi te vsi vikali, bogme, še cigarete bi se ti ne upal ponuditi.